

Tre postrån i Västsverige vintern 1854

av Ingemar Svensson

Tre överfall på fem veckor i början av 1854 mot posten från Göteborg väckte bestörtning och upprördhet både i staden och dess omnejd. Följande studie gjordes ursprungligen för att uppklara eventuella samband mellan de enskilda rånen. Det visade sig då att de även utnyttjades som slagträ i den politiska debatten.

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning anklagade på ledarplats postdirektion och regering för att inte ha beaktat tidigare krav på säkrare transporter. Tidningen tillade: "Det har ock velat synas, som vore påminnelser, äfven de fogligaste och vördsamaste, å den liberala pressens sida, just det säkraste medlet, att få en önskad förbättring för alltid inhiberad."

Denna allmänna men bittra kommentar har som bakgrund de djupa motsättningarna under den brytningstid då det moderna Sverige grundläggs.

Svaret på frågan om eventuellt samband mellan rånen har sökts i domböcker och andra samtida dokument.

Möte på kyrkogård

Fyra män träffades på kvällen onsdagen den 8 februari 1854 på Norra kyrkogården i Uddevalla.

De kunde knappast ha valt en ödsligare mötesplats. Vidskepelsen var utbredd. Det berättades många historier om gengångare, om skyggande hästar och hästar som tvärstannade utanför kyrkogårdar och endast med möda kunde ledas förbi. Man borde helst inte passera en kyrkogård efter mörkrets inbrott, än mindre gå in där. Kanske var det för att pröva deltagarnas mod som denna mötesplats valdes?

INGEMAR SVENSSON, född 1926, har arbetat som journalist större delen av sitt yrkesverkssamma liv, därav 31 år i Göteborg. 1992 utkom boken "Brytningssären" med motiv från arbetarrörelsens historia.

Alla fyra var tidigare straffade och nyss frigivna från fästningsarbete.

Carl Gustav Björk, 29 år, var från Uddevalla men kom nästan direkt från Karlsborgs fästning där han som kronoarbeta-karl varit internerad i tre år. Han dömdes till tvångsarbete när han 1851 gick arbetslös efter att ha avtjänat ett straff för stöld. Han hade då två gånger avtjänat straff för stölder, andra gången i förening med resande av livsfarligt vapen, vilket gav tre månader på Långholmen.

Anders Daniel Nattsén, 32, var född i Ulricehamn. Han hade tillbringat de senaste tre åren på fästningsfängelset i Malmö fälld för stöld av ett sängtäck. Ingen grov förseelse således, men det var tredje gången han dömdes för tjuvnadsbrott. Att sängtacket tillhörde en präst i Bohuslän och säkert var både präktigt och vackert spelade kanske mindre roll.

Nattsén och Björk hade deltagit i ett fånguppror i Göteborg 1851. 24 häktade var inhysta i en och samma cell. Upproret utbröt i samband med en visitation. Fem av fångarna straffades som anstiftare, däribland Nattsén och Björk. Björk dömdes till 14 dagar fängelse på enbart vatten och bröd. Nattsén fick slita spö: 24 par, tre slag av varje par. Det innebar att profossen eller "spöarn" utdelade 72 slag av dubbla spön mot hans nakna ryggtavla där han med endast tåpetsarna i marken och med remmar runt handlederna hängde upphissad i

spöpålen framför länsfängelset. Spöslitningar var offentliga och brukade samla stora folkskaror. En del såg dem som bisarra nöjen.

Vägarna för dessa två upproriska fångar skildes efter den omedelbara avstraffningen år 1851 för tre år framåt. Nattsén förpassades till Malmö och Björk till Karlsborg. Möjligen hade de redan då gjort upp om att träffas i Uddevalla efter frigivandet.

Den tredje i kvartetten var *Anders Petersson Ting* från Saleby i Skaraborgs län. Han skrivs i fångrullorna som torpare. Han var äldst, 34 år, och den ende som hade hustru och barn. Ting hade liksom Nattsén tillbringat tre år i Malmö dömd för stöld. Sista dagen i fängelset blev han pryglad med 25 rapp för ”missvård av kronans effekter” som det hette. Ryggen värkte nog som värst när han slog följe med Nattsén norrut mot Uddevalla.

Conrad Wilhelm Berg, 23, var född i Uddevalla och yngst i gänget. Han hade i likhet med Carl Gustaf Björk nyss kommit från kronoarbetsskåren i Karlsborg. 1851 åkte han fast i Göteborg för snatteri, vilket gav sju dagars fängelse på vatten och bröd. Fylleri och sönderslaget fönster hörde även till hans förseelser noterade hos poliskammaren i Göteborg. Som arbetslös dömdes han till Karlsborg på två år. Han lärde sig säkert under denna vistelse ett och annat av de mer erfarna internerna.

Det var Conrad Berg som kom med förslaget: -Vi tar en post.

De kanske stod tysta en stund i skydd av gravstenar och mörka trädstammar. Alla fyra visste vad det innebar att överfalla en postskjuts, den tidens värdetransporter. Vanligen användes på den tiden öppna vagnar dragna av en eller två hästar. Ett överfall var lätt att arrangera. Ekipaget inväntades på en enslig och mörk plats, gärna där det gick att stänga en grind över vägen så att postföraren måste gå av och

öppna. På större linjer fanns två personer på vagnen, en postiljon och en skjutsbonde. Postiljonen var beväpnad med pistol och sabel. På linjer med mindre post körde en postförare ensam.

Ett överfall kunde klaras av tre personer. De var fyra och hade alla gått igenom den tidens förnämliga förbrytarskolor: överbelagda häkten, straffanstalter och kronarbetskårer. Där undervisades nyanlända brottsdebutanter och lösdrivare av förhärade förbrytare. Brottshistoria med praktiska exempel och uppträdande inför domstol var stående punkter på schemat. Erfarenheter förmedlades. Namn på platser och hjälpsamma personer inpräntades i minnet för kommande behov. Besträffningar som fängelse på vatten och bröd, spöslitningar och prygel föranledde knappast ånger och botgöring, snarare bitterhet, hat och hämndbegär.

De fyra som i februari 1854 möttes på kyrkogården kände tveklöst till straffet för postrån. Det var avrättning såvitt inte kungen i vissa fall benådade med tio år eller livstid på fängelse. Så sent som i december 1853 hade en postrånare halshuggits i Västsverige. Det var för ett rån i trakten av Ulricehamn. Ett par andra väntade på fängelset i Vänersborg att dödsdomarna slutligt skulle fastställas. De var dömda för ett annat västsvenskt rån.

De fyra lät sig inte avskräckas.

-Det finns ju sådana som klarat sig, kunde Nattsén ha berättat. Jag känner till ett postrån från min hemstad. Förövaren gick fri. En fältväbel blev åtalad men friades av tingsrätten. Det var 1840.

De fyra kom överens om att överfalla en posttransport från Göteborg. Någon visste - troligen Nattsén - att redan dagen efter deras möte skulle en postförare starta med sin vagn och kärra från Kungälv med post till Orust. Den transporten kunde de möta på vägen. De fyra började sin vandring från

Uddevalla söderut. En brännvinsbutelj gick laget runt.

Överfall vid Nösnäs

Torsdagen den 9 februari 1854. Postförelsen heter Olaus Andersson, 21 år. Han kör posten från Kungälv norrut till Orust.

Olaus har lagens skydd när han utför sin tjänst. Beviset utgörs av en mässingsbricka som han ska bära på bröstet. Det är ett varningstecken: den som våldför sig på honom straffas med livets förlust. Hornet har en liknande funktion utöver de praktiska, bland annat att det ska höras när han kommer för att utbytet av postsäckar ska gå snabbare.

Olaus hämtar i vanlig ordning postsäcken i Kungälv och surrar fast den bak i kärran. Han rycker lätt i tömmarna och hästen lunkar iväg på sin invanda trad norrut.

Framme vid Nösnäs, nära nuvarande Stenungsund, kliver Olaus av och går ned-

Postiljonsbricka från 1800-talet.

för backen. Han behöver nog röra på sig för kylans skull. Grinden vid backens fot är öppen. Olaus sätter sig åter upp, drar ner mössan så långt det går och slår upp rockkragen. Det är kallbläst. Torrsnön yr men himlen är inte helt molntäckt.

Olaus har nog hört om överfall och väl tänkt ibland att det kan drabba även honom. Men rånare lockades nog mest av de större transportvägarna där postväskorna var större och säkert innehöll mer pengar än vad som skulle till öborna på Orust.

Överfallet sker snabbt och överraskande. Olaus hinner bara se tre rånare. Han uppfattar att de är undersåtsiga, har byltiga kläder och nästan helt täckta ansikten.

Olaus får ett slag i huvudet. Han dras ner från kärran, försöker fly men blir slagen igen. Han ber för sitt liv. Svaret blir ännu ett slag. Det svartnar för hans ögon och han faller omkull. Olaus hör några ord när rånarna ger sig iväg: -Nu har han strukit med. Kom!

Av självbevarelsedrift rör sig inte Olaus på en stund. Det är med möda han sedan tar han sig upp. Han vet inte hur länge han legat avsvimmad. Misshandlad och frusen tar han sig fram till närmsta gård.

Kammakare Bengtsson har en plan

Torsdagen den 23 februari 1854. Klockan halv fyra på morgonen väcker kammakarmästare Bengtsson sina två gesäller, Dahlberg och Svedgren.

- Upp med er, vi ska ge oss iväg.

Till lärlingen Andreas som också bodde hos Bengtsson säger han:

- Vi ska över till Hisingen och köpa horn. Du stannar hemma.

Horn av kor och tjuvar var viktiga råvaror för en kammakare. Horn sågades och filades till kammar, knappar och liknande. Mästarens förklaring låter helt naturlig.

Gesällerna Dahlberg och Svedgren blin-

kar nog däremot till varandra. De vet båda vad det egentligen rör sig om.

Johan Leonard Bengtsson med verkstad på Stampen i Göteborg tillhör som kammakarmästare stadens borgerskap. Yrket och verkstaden övertog han efter sin far, men affärerna gick inte så bra. Bengtsson försattes i konkurs 1851. Sensommaren år 1853 begav han sig till Köpenhamn för att arbeta. Kanske också för att inhämta nya idéer. Bengtsson var då 30 år, gift och hade två barn. Hustrun skulle sköta verkstaden medan mannen var borta.

I Köpenhamn träffade kammakare Bengtsson samman med gesällen Svedgren. *Adolf Fredrik Svedgren*, också han 30 år, hade tidigare varit städslav av Bengtsson men slutat i samband med konkursen. Kammakare Bengtsson hade i samma veva misstänkts för delaktighet i en stöld av stövlar men frikänts av rätten. Det är möjligt att detta var den direkta anledningen till att Svedgren då lämnade honom, i varje fall brukade Svedgren säga detta själv. Gesällen kunde också ha varit rädd för att bli inblandad. Han hade själv i sjuttonårsåldern stått åtalad för delaktighet i en stöld men friats. En gång bränd kan han ha aktat sig för elden.

Ett tag efter det att kammakare Bengtsson träffat Svedgren i Köpenhamn anförtrorde han sin plan åt honom.

-Följ med tillbaka till Göteborg, sa han till sin forne gesäll. Jag har en stor sak på gång.

-På vägen hem ska vi träffa en person som heter Johan Persson Bellman. Han blir fri från fängelset i Malmö den 19 december. Sen ska vi råna posten. Vid Lilla Edet. I Haneströmsskogen.

Om Svedgren blev bestört så visade han det inte. Han brukade sedan säga att han hoppades kunna finna på något sätt att avstyra äventyret.

Svedgren samtyckte till förslaget att

återvända. Kanske de redan då kom överens om att Svedgren skulle börja som gesäll hos Bengtsson igen.

-Vi ska träffa Bellman i Varberg, sade Bengtsson under vandringen norrut.

Bengtsson och Svedgren kom till Varberg. Ingen Bellman var där. De väntade i sju dagar. Ingen Bellman dök upp.

Det kan tyckas hopplöst att efter 140 års försöka utröna fakta om en person som kammakare Bengtsson kallade Bellman. Tack vare arkiven, i det här fallet Riksarkivet i Stockholm och Landsarkivet i Göteborg, går det ändå att få fram några pusselbitar som tycks passa ihop.

Någon Johan Persson Bellman finns inte i fångrullorna. Men den 19 december 1853 frigavs från Malmö fästningsfängelse en *Johannes Pettersson* från Göteborg. Att det finns visst samband mellan Pettersson och kammakare Bengtsson går att belägga. Johannes Pettersson åkte 1851 fast för en stöld av sju par stövlar från en skomakare i Göteborg. Stövlarna återfanns i ett uthus som tillhörde kammakarmästaren som åtalades för delaktighet. Han friades men Pettersson dömdes. Senare samma år, 1851, begick Pettersson ett inbrott på kontoret till Pripps bryggeri. Det låg inte så långt från Bengtssons verkstad. Natten innan sades Pettersson ha sovit över i en lada tillhörig kammakaren.

Det finns ännu en pusselbit men om och hur den passar in är mer osäkert.

På Fästningsfängelset i Malmö hade Pettersson sannolikt träffat samman med ett par andra fångar som dömts för ett rån av posten från Göteborg. Det hade begåtts i Haneströmsskogen vid Lilla Edet i mars 1851, samma plats som ingick i kammakare Bengtssons rånarplan. Kanske tillhörde de lärarkåren i fästningens förbrytarskola. Deras kunskaper var knappast förläggade. Posttransporter brukade gå punktligt år efter år efter fastställt schema. Det är

osäkert om just deras erfarenheter direkt eller indirekt förmedlats till Bengtsson. Det fanns andra informationsvägar, via medfångar i häkten eller åhörare vid rättegångar. Rånet i Haneströmsskogen 1851 blev vida uppmärksammat.

Att Johannes Pettersson, alias Johan Persson Bellman, inte dök upp i Varberg var nog en besvikelse för kammakare Bengtsson. Säkert insåg han att två personer inte skulle klara av ett överfall. Tre var minimum på en av de större linjerna.

Vid nyår var de tillbaka i verkstaden och bostaden på Stampen i Göteborg. Hustrun hade under tiden städslat en annan gesäll som hette Carl Johan Dahlberg, 28 år.

Kammakare Bengtsson tycks efter hemkomsten ha funderat vidare på sin plan och kommit fram till beslutet: båda gesällerna skulle bistå. Således invigdes även Dahlberg. Bengtsson försäkrade att mycket stora belopp den 23 februari skickades med posten norrut från Göteborg. Överfallet skulle äga rum på natten. Kammakarmästarens motivering för sin plan andades bitterhet efter den tidigare misstanken om brottslighet: -Är jag känd som en bov ska jag vara en bov!

I enrum med Svedgren hade Bengtsson tillagt: -Efter rånet dränker vi Dahlberg i älven. Vi två delar på pengarna.

Kammakare Bengtsson förberedde sig noggrant. Han sågs gjuta bly i handtagen till vad som kallades blydaggar. En blydagg eller blypiska bestod av läder eller flätade snören som en vanlig hästpiska. Handtaget gjordes ihåligt. Där pressade man in blyklumpar. Piskan kunde på ett ögonblick förvandlas till batong. Man virade pisksnärten om handen och slog med det blyfyllda handtaget. Det var ett fruktansvärt vapen. Ibland kallades det mandråpare. Kammakaren färdigställde två stycken.

Svedgren och Dahlberg såg också hur han dagen före avfärden slipade knivar.

Kanske tittade gesällerna menande på varandra i hemligt samförstånd. Vad kammakarmästaren inte visste var att de båda hade förrått hans plan till polisen.

Det var Svedgren som några dagar innan först hade berättat för överkonstapel Göthe om det tilltänkta rånet. Polisen övertalade de båda gesällerna att hålla god min i elakt spel och gå med på Bengtssons förslag. Polisen motiverade med att om de nekade skulle han ändå fullfölja dådet genom att välja andra medbrottslingar.

Svedgren och Dahlberg samtyckte men försiktigtvis först sedan de utlovats ett skriftligt intyg från polismästare Norin att de deltog på polisens uppdrag och således ej själva skulle kunna dömas för medhjälp vid postrån.

Överfall vid Lilla Edet

Det är kväll den 23 februari 1854, samma dag som kammakarmästaren tidigt på morgonen väckte sina gesäller. Postiljonen heter Sven Petersson. Han är 50 år. Klockan sju hämtar han som vanligt väskorna på posten i Göteborg. Ett meddelande från en överordnad överraskar honom: -Några mil upp efter vägen mot Vänersborg kommer i kväll en överkonstapel från polisen att ansluta sig till Petersson.

Postiljonen förmår inte dölja sin häpenhet. Den överordnade förklarar: -Det finns något synnerligen viktigt med i posten denna dag som kräver poliseskort. Petersson får inte skilja sig från överkonstapeln innan de är i Vänersborg och måste rätta sig efter dennes order efter vägen. Uppfattat?

Sven Petersson känner mer oro än säkerhet. En märklig motivering, tycker han. Är det kanske honom själv man är ute efter? Misstänks han för någon försummelse i tjänsten?

Överkonstapel J A Göthe från Göteborg antrar postkärran i Surte. Han är klädd i en skjutsbondes kappa. Under den har han

Posttransport i Kalmarbygden 1895.

flera pistoler och en sabel. Det hörs nog hur sabelbaljan slarar mot vagnkanten när han tar plats på sätet.

-I Haneströmsskogen väntas ett överfall, anförtror Göthe postiljonen efter vägen. Allt är förberett för att fånga in rånaren. De två personer denne har med sig kommer att hjälpa till.

-Skjut inte innan jag ger order, manar Göthe. Vi ska ta honom levande.

Framme vid postgården Garn undrar postbonden Olof Arvidsson om de inte vill ha en släde.

-Det är fint vinterväglag norrut.

Göthe avböjer och förklarar sedan för Petersson.

-Vi skulle ha setat för lågt i en släde. Blivit mer utsatta vid ett överfall.

Postbonden Olof Arvidsson från Garn får order att tillsammans med sin bror Anders komma bakefter med släden. Men de måste hålla avståndet.

Överkonstapel Göthe manar även postiljonen: -Blås ofta i hornet. Det ska höras att det är posten som kommer.

Petersson förbryllas kanske av ordern men blåsandet var rutin. Signal skulle avges både när han ankom till en postanstalt eller annat postställe liksom då han lämnade det. När så krävdes skulle även signaleras för att posttransport skulle erhålla utrymme på de smala vägarna. "Eho som postiljonen möter, skal gifwa honom halfwa vägen, då han blås i sitt horn", hette det i 1707 års postmästarinstruktion.

Mot tvåtiden på natten når man Haneströmsskogen. Vid foten av en backe kallad Pengelia, troligen efter tidigare rånöverfall, blåser Petersson i hornet ännu en gång. Vackert låter det nog inte men mycket. Man måste vara bra döv för att inte uppfatta signalen.

Efter ytterligare 60 meter hörs prassel från ett buskage. En figur rusar upp bakom ekipaget med en stör i handen. Göthe är beredd med sabeln och kan parera det första slaget som i stället med full kraft träffar vagnkanten. Rånaren visar sig vara både stark och desperat. Det följer fler slag. Ett träffar postiljonens vänstra arm. Peters-

son och Göthe hoppar av kärran. Göthe skjuter ett löst skott i luften. Han hör hur det knakar från andra buskar vid väggkanten och befarar för ett ögonblick ett oväntat bakhåll. Samtidigt går rånaren till ny attack. Göthe inser att det här kan bli allvarligare än han trott. Han drar fram sin andra pistol. Den är skarpladdad med sex skott. Alla skotten klickar.

En figur kommer nu fram ur buskagen och ropar: "Göthe". Överkonstapeln känner igen gesäll Svedgrens röst. Svedgren får tag i rånarens armar bakifrån. Göthe attackerar framifrån. Alla tre faller omkull.

-Jag är förrådd! ropar rånaren vars krafter tycks mångdubblas.

-Se upp, han har kniv, varnas Göthe.

Endast med möda lyckas man övermanna den vildsinte och låsa fast hans händer på ryggen med klovlar. Under tiden vågar sig gesäll Dahlberg fram.

Rånaren identifieras som kammarmästare Johan Leonard Bengtsson. I fickorna har han skarpslipade knivar och en strut med aska. Ena blydaggen har han burit uppstoppad i en rockärm, den andra hade överlåtits åt Svedgren.

Kammarmästaren förnekar brott. Han kan inte gärna neka till att han slagit med en stör mot de två på postkärran: -Jag ville bara försvara mig. Trodde att de var ett par bönder som bråkade med mig tidigare under dagen. Trodde att de skulle överfalla mig. Posthornet? Det har jag inte hört.

Kammarmästare Bengtssons väl förberedda attack skulle, om den lyckats, ha gett 100 000 riksdaler banco, en väldig summa för den tiden. Den kunde räcka till att köpa flera stora gårdar kontant. Bengtsson var rätt informerad om värdeförsändelserna från Göteborg dagen för överfallet.

Överfallet i Haneströmsskogen vid Lilla Edet var det andra på kort tid riktat mot posttransporter från Göteborg. Det skulle snart bli ännu ett.

Fest på Mångården

Vi återvänder till det första överfallet vid Nösnäs backe den 9 februari. Det gav rånarna närmare 900 riksdaler som de delade på. De hade som nämnts varit fyra. En av dem, Conrad Berg, lämnade gänget i Uddevalla där det var marknad den 15 februari. De andra tre avsåg att vandra till Norge. De gjorde sig ingen brådska. Tidvis höll de sig dolda hos en bekant i utkanten av Uddevalla. Ting tänkte sig hem till familjen i Skaraborg innan han drog iväg med de andra mot Fredrikshald. Han kom aldrig så långt. Frestelsen att festa om tillsammans med kumpanerna vägde väl över.

En natt om inte fler tillbringade de på ett ställe kallat Mångården i Vänersborg. "Illa beryktat" står det i rättegångsprotokollen. Mångården låg mitt inne i ett av Vänersborgs dåtida storkvarter benämnt Rosen och beläget i norra delen av staden. Den natten förlorade Carl Gustaf Björk det mesta av sin del av rånbytet. Det är oklart om pengarna stals eller om han avhändes dem i spel. Skillnaden var kanske inte så stor.

Hela vidden av förlusten tycks inte ha stått klar för Björk förrän de passerat gränsen till Norge och var framme i Fredrikshald. Han hade inte nog pengar till uppehälle. Inte heller de övriga tyckte de hade tillräckligt kvar. De tre överlade men det är oklart vem som denna gång kom med förslaget.

-Vi återvänder. Tar en ny post.

-Vi är bara tre nu.

-Stygge-Lars blir nog med.

Kanske någon tillade: -Vi behöver ju inte säga att det är posten vi ska råna. Om han är rädd av sig.

Lars Gustaf Nilsson, Stygge-Lars kallad, bodde på torpet Ängarna under Smedserud i Valbo härad. Han var 54 år, gift och hade fem barn i åldrarna ett till 18 år. Hans vandel hade som namnet tyder inte precis

varit fläckfri men han hade aldrig begått något våldsbrott. Det rörde sig mest om stölder. Han hade slitit spö flera gånger. Den senaste domen 1849 kompletterades med tre år på Malmö fästning varifrån han frigavs 1852. Nattsén och Ting hade sannolikt träffat honom där. Björk kände honom nog sedan tidigare, om inte annat så genom hörsägen.

Stygge-Lars var inte hemma när de tre kumpanerna kom fram till torpet Ängarna. En stöld av en halv tunna havre hade begåtts i trakten och Stygge-Lars misstänktes förstås. Kumpanerna visades vägen till en skogsdunge där han gömde sig. Brännvin anskaffades. En plan omtalades: -Vi ska göra en stöt hos några rika gubbar i Skaraborg.

Stygge-Lars var inte svår att övertala.

Rånargänget, som nu åter bestod av fyra personer, lade sig i ett första bakhåll för posten mellan Vänersborg och Strömstad. Postkärran åtföljdes denna gång av ett extra ekipage, varför man inte vågade sig på ett överfall.

Stygge-Lars, som lockats med planen om de stenrika gubbarna, oroades kanske men lugnades.

-Vi är på väg mot Skaraborg där de bor. Men vi kan väl alltid pröva något efter vägen.

Fantasiplanen om de rika gubbarna övergavs efter ett tag, men då sades det bero på Stygge-Lars själv eller rättare hans iögonfallande klädsel. Enbart hans mössa väckte uppseende, hopfogad som den var av ett hundratal olika tyglappar.

De fyra tog in hos en skutskeppare bosatt i Harjesäng i Ale härad. Gänget fick husera i en nyss uppförd men inte ännu inredd stuga. Skepparsambons halv vuxna barn skickades iväg efter brännvin.

Uppgifter om den tjänstvillige skepparen hade Nattsén och Ting sannolikt fått av en medfånge de mött i Malmö. Han hette

Carl Gustaf Lindmark och var dömd för rånet i Haneströmsskogen 1851. Nattsén hade lovat att hjälpa Lindmark med en nådeansökan, vilken skulle lämnas in av svärfadern. Nattsén var son av en sadelmakare och hade lärt sig den i förbrytarkretsar inte så vanliga skrivkonsten i en riktig skola i Ulricehamn. Lindmark kan som ersättning för den utlovade tjänsten ha tipsat Nattsén om några bra platser för att ta en post.

Kammakare Bengtssons goda kunskaper om Haneströmsskogen kan eventuellt härstamma från samma källa men kontaktvägarna är oklara. Förbindelsen mellan Nattsén och Lindmark finns däremot beklagd i rättegångsprotokollen genom uppgifter om den nådeansökan som Nattsén lovat författa, ett löfte han fick vissa svårigheter att infria, vilket vi strax ska se.

Rånmord vid Kattleberg

Måndagen den 13 mars 1854. Fyra rånare ger sig iväg till sitt bakhåll i en backe inte långt från Kattleberg, kallad Båstorp bräcka. Kattleberg är namnet på en by och gästgivargård i Ale härad på östra sidan av Göta Älv där också huvudvägen mellan Göteborg och Vänersborg går. Älven utgör här gräns mellan Älvsborgs län och Göteborgs och Bohus län.

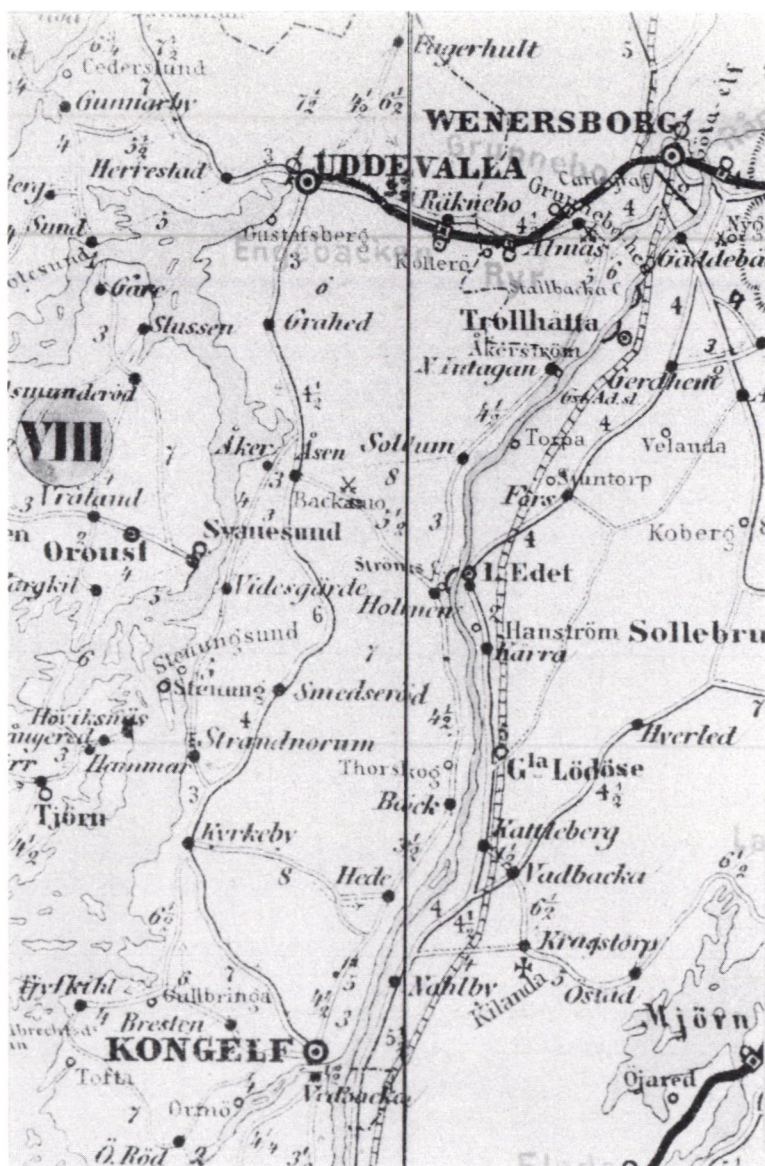
Det brännvin som är kvar tar de med sig från skepparens stuga. Väntan kan bli lång. Bakom en lada finner de störor och förser sig med var sin. Två av dem, Björk och Ting, har dessutom pistoler.

Postiljonen heter Magnus Liljeqvist. Han är 31 år och boende i Vänersborg. Skjutsbonden Karl Berndtsson från Nol är 24.

Överfallet sker en stund efter klockan 12 på natten.

Hästarna skräms av karlarna som rusar upp på vägen. Vagnen stjälpes. Magnus Liljeqvist faller av liksom skjutsbonden

Karta över området runt Götaälv dalen, där de tre postrånen ägde rum 1854. (Ur: T.A. von Mentzer, Res-karta öfver Sverige..., 9. uppl., Sthlm 1873).

Kalle Berndtsson. Kalle tar sig upp och springer iväg men ramlar, tursamt nog med huvudet mellan ett par tuvor. En rånare - Nattsén - springer efter Kalle och slår vilt med sin stör. Han får flera fula sår i skallen men överlever. Tuvorna tar emot de värsta slagen.

Det är värre för postiljon Liljeqvist. När vagnen välter ramlar han rakt på en av rånarna. Det är Björk. Liljeqvist är kraftigt

byggd och skulle nog lätt ha övermannat Björk men en annan rånare, Ting, skjuter av sin pistol mot hans ansikte. Vapnet är laddat med hagel, sparvhagel kallade. Liljeqvist bedövas av skottet. Strax efter träffas hans huvud av flera kraftiga slag. Döden torde vara ögonblicklig. Läkaren finner vid obduktionen inte mindre än 16 större och mindre benbitar från den splittrade huvudskålen.

Rånarna baxar upp kärran så att den åter står på alla fyra hjulen, slänger sig upp och kör tillbaka ett stycke samma väg som ekipaget kommit. De svänger in på en biväg mot älven till. De finner en båt men bara en åra. Med denna och en plankbit lyckas de paddla sig över till den motsatta stranden. De undviker allfarvägar på sin vandring norrut. Bytet på 70 000 riksdaler delar de upp mellan sig.

Handelstidningen anklagar

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning hade en ledare lördagen den 18 mars 1854:

”Det sista poströfveriet och därmed förenade ohyggliga mord har väckt en stark rörelse i alla sinnen, och man har från flera håll förebrått oss, att vi alltför lamt upprepat - som vi tro, väl för 100:de gången - de billiga [billig = tillbörlig, jämför uttrycket ”rätt och billigt”] anmärkningarna mot generalpoststyrelsen och regeringen, att de ännu icke gått i författning om åtgärder, som skulle förekomma dylika ohyggligheter... Det har ock velat synas, som vore påminnelser, äfven de fogligaste och vördsammaste, å den liberala pressens sida, just det säkraste medlet, att få en önskad förbättring för alltid inhiherad.”

Tidningen framför två förslag:

- 1) Postkvittenser eller växlar dragna av det ena postkontoret på det andra så att man slapp skicka konanter efter vägarna.
- 2) Ordentliga postvagnar i stället för att som nu postväskan vid varje gästgivargård kastas från bondkärra till bondkärra.

Tio år tidigare hade GHT framfört krav på större säkerhet. Även då var det i anslutning till en rad inträffade postrån. Ett förslag var att göra vagnarna i äggform efter dansk förebild. Bastanta järnbeslagna kistor skulle också hindra rånarna, förmodade tidningen 1844.

Tidningens bittra kommentar tio år senare att förslag från liberalt håll verkade att

för alltid stoppa upp förbättringar kan te sig tillspetsad men låg rätt nära till hands och gällde inte bara posttransporter. När de härskande motsatte sig förändringar kunde de ta byråkratin till hjälp för att förhala eller förhindra genomförandet. Inte minst utnyttjades den gamla tröga fyrståndsriksdagen där ett och samma ärende kunde undergå 42 olika behandlingar i plena och utskott innan avgörandet. Det medförde förstås i sin tur krav på ett reformerat parlament för vilket också fanns andra skäl, framför allt demokratiska.

Revolutionära strömningar i Europa år 1848 gav fart åt kravet på en svensk riksdagsreform liksom andra förändringar i liberal riktning. Efter hand som den utländska vågen ebbade ut bromsades reformtakten upp även här. Det kom bland annat att drabba en välbehövlig reform av kriminallagarna. Den hade krävts ända sedan 1809 då Sverige efter statskuppen fick en ny grundlag. Utredningar och konkreta förslag fanns men avgörande beslut i riksdagen manövrerades i regel undan på liknande sätt som kraven på en reformerad riksdag.

”Att en så trögkörd apparat även måste vara till men för frågornas sakliga behandling är uppenbart, skriver Erik Fahlbeck i det stora verket om Sveriges Riksdag (band 8, sid 435). Fahlbeck tillägger: ”särskilt slående blev detta förhållande, när stora lagkomplex som de stora civil- och strafflagsrevisionerna vid 1830-40-talens riksdagar ohjälpligt fastnade i fyrståndsmaskineriets hjul.”

När det gäller böndernas posttransporter bör dock tilläggas att skjutsskyldigheten var en del av ett större komplex som berörde grundskatterna. Det fanns en rädsla för att även små förändringar skulle kunna rasera hela systemet. Denna form av handlingsförlamning drabbade även välmotiverade förbättringar av säkerheten.

I skuggan av konflikten mellan Ryssland och västeuropeiska stormakter som fick sin

urladdning i vad som kallats Krimkriget (1853 - 1856) trycktes de liberala krafterna tillbaka i ett flertal länder. Även i Sverige bringades oppositionen till reträtt på det ena området efter det andra. Egentliga partibildningar fanns ännu inte, men väl grupperingar och tidningar. GHT:s ledare den 18 mars 1854 ger ett återsken av den tidens djupa motsättningar, främst mellan konservativa och liberaler. Som ny faktor tillkom en begynnande opposition från arbetarkretsar.

Det ligger utanför ramen för denna artikel att beskriva hur problemen till slut löstes. Här ska bara kort erinras om att Sverige fick en parlamentsreform år 1866 - om än en riksdag uppdelad i två kamrar med både skattestreck och könsstreck.

En ny kriminallag tillkom 1864. Avrättningar avskaffades inte men alternerades med långa fängelsestraff. Antalet dödsdomar minskade avsevärt. Spöstraffen upphörde genom en delreform 1855. Brottsligheten ökade inte därefter som en del befarat. Tvärtom, brottskurvan gick ned efter toppläget i mitten av 1800-talet. Troligen bidrog en brännvinsreform till detta. Samhällets utveckling var komplex och spände över sociala, politiska, ekonomiska och kulturella områden ömsesidigt påverkande varandra.

”Till stor del skapade århundradet en ny människa, med nya vanor och ny syn på tillvaron” skrev Eli F. Heckscher i sin exposé över den ekonomiska historien där han tillmätte 1800-talet en enorm betydelse - ”förmodligen lika stor som hela den föregående tiden sammantagen”.

Järnvägsbyggandet som blev ett viktigt led i den framflyttande industrialiseringen innebar bland annat betydligt tryggare postbefordran.

Därmed åter till de tre postrånen år 1854. Enligt rättegångsbalken i den då ännu gällande 1734 års lag skulle brott och

missgärningar rannsakas och dömas där gärningen var gjord. (Kap 10, § 21). De tre brott som här beskrivits hade begåtts i tre olika härader. Vi får därför uppsöka tre olika tingsrätter för att följa det fortsatta förloppet.

Kammakare Bengtsson nekar

Kammakare Bengtsson rannsakades inför Flundre häradsrätt för överfallet i Haneströmsskogen vid Lilla Edet. Bengtsson nekade genom hela rättegången. Hans gesäller avslöjade däremot i detalj planen och genomförandet.

Gesällerna Svedgren och Dahlberg hade exempelvis hört flera av de signaler som postiljonen blåste i sitt horn, inte minst den sista tätt in på platsen för bakhållet. Bengtsson sade sig inte ha uppfattat posthornet. Han trodde att de åkande på kärran var bönder som var ute för att spöa upp honom, vidhöll han.

Gesällerna hade för egen del stöd av överkonstapel Göthes vittnesmål som säkert vägde tungt. Polismästare Lars Norins intyg på att gesällerna på polisens anmaning deltagit i förberedelserna av brotten överlämnades till rätten. Men polisens iver att ta en rånare på bar gärning med hjälp av några invigna visade sig kunna äventyra den juridiska bevisningen. Rätten betraktade gesällerna Svedgren och Dahlberg som jäviga eftersom de hade medverkat i förberedelserna, låt vara på polisens uppmaning. De antogs därmed i ”så motto ha befordrat brottet att om de inte vilselett Bengtsson är det ovisst om det skulle ha ägt rum”. Åklagaren lyckades dock genom andra vittnen binda Bengtsson så pass övertygande vid gärningen att rätten mot hans nekande kunde fälla honom. Tingsrättens dom blev halshuggning, en dom som efter nådeansökan till högsta ort ändrades till 10 år på fästning.

Nekar till rånet vid Nösnäs

I juni 1854 var postförare Olaus Andersson kallad till tingsrätten för Inlands norra härad. Olaus såg säkert nyfiket på den misstänkte som satt på de anklagades plats. Han hette Conrad Berg och hade gripits i Uddevalla tio dagar efter rånet vid Nösnäs den 9 februari. Han var undersätsig, hade blå ögon under svart hårlugg och en trubbig näsa i ovalt ansikte.

Conrad Berg tillsades att berätta om sig själv. Han var 23 år, född i Uddevalla. Fadern var skomakare. Han dog när Conrad var tre år. Modern gifte om sig med en annan skomakare. Conrad gick i lära hos styvfadern men utan att bli gesäll. Hade sedan begett sig till Göteborg. Arbetat hos olika skomakare. Hade mönstrat på en båt och gjort ett par resor till sjöss. Domen i Göteborg redovisas, liksom förpassningen till kronoarbetarskåren på Karlsborgs fästning, eftersom han gick arbetslös.

Postförare Olaus tillfrågades om den misstänkte var med bland rånarna. Olaus tvekar: -Vet inte. Kan inte säga säkert.

Conrad Berg nekade. Man försökte snärja honom och fick fram att han varit i trakterna, i varje fall inte långt ifrån, hade gått från Göteborg till Uddevalla. Conrad förstod nog att uppgifterna kunde kontrolleras både i Göteborg och i hemtrakten och medgav vandringen.

Frågan ställs: -Hade han tagit vägen förbi Holmens gästgivargård? Eller kanske över Smedseröd?

Conrad Berg anade nog fällan och kände kanske oron som fjärilar i magtrakten. Han ville först inte svara. Det kunde i längden också verka misstänkt.

-Över Holmen, sade Berg till slut.

Det var rätt svar för en som nekade till rånet. Den andra vägen hade fört honom i närheten av brottsplatsen.

-Har han träffat Nattsén?

-Ja. På Uddevalla marknad.

Den hölls 15 februari 1854. Det var efter rånet vid Nösnäs.

Conrad Berg häktades den 20 februari, fem dagar efter marknaden. Conrad hade haft rätt gott om pengar på sig. Var kom de ifrån?

-Vunnit på spel, säger Conrad. På marknaden.

Förhöret var slut. Länsman ville ha uppskov för att skaffa fler vittnen.

Domaren meddelade sitt utslag. Conrad Berg blev inte frisläppt. Han var heller inte dömd. Fångkärnan förde honom tillbaka till Göteborg.

Länsman var nog övertygad om att Conrad var en av rånarna men det fanns ett krux. Det kunde inte visas att sedlarna som den misstänkte hade när han greps kom från postrånet. Numren stämde inte med dem som posten meddelat. Det var annars en beprövad metod för att binda postrånare vid brottet.

Fyra rånare erkänner

Det hjälpte inte att Björk, Nattsén, Ting och Stygge-Lars efter rånmordet vid Kattleberg delade på sig under flykten mot Norge. Alla fyra greps. Stygge-Lars märkliga mössa lär ha underlättat efterforskningen av honom. Två veckor efter rånet satt samtliga inom lås och bom på länsfängelset i Vänersborg. De åtalades vid Ale tingsrätt.

Alla fyra erkände. Björk, Nattsén och Ting erkände även överfallet vid Nösnäs, men rannsakingen om deras förehavande i detta rån fick anstå tills rättegången i Ale var klar. Den måste ju ske i ett annat härad, detsamma där gärningen var gjord.

Tingsrätten för Ale härad fann att de fyra rånarna Nattsén, Björk, Ting och Stygge-Lars var skyldiga till rån och rånmord, ett brott där lagen föreskrev avrättning genom halshuggning.

Berg nekar fortfarande

Björk, Nattsén och Ting erkände som nämnts även rånet vid Nösnäs och skulle rannsakas för detta inför tinget för Inlands norra härad i Bohuslän.

Den fjärde vid Nösnäs, Conrad Berg, hade ihärdigt nekat. Det krävdes två samstämmiga vittnen för att fälla en som nekad. Postföraren Olaus Andersson hade som vi sett ovan varit osäker i fråga om Berg. Länsman gjorde ihärdiga försök att få fram andra trovärdiga vittnen men misslyckades. För tingsrätten i Inlands norra härad återstod endast att frikänna Conrad Berg. Han skulle i häkte avvakta Göta hovrätts prövning.

Juristerna på hovrättens kansli i Jönköping torde ha jämfört protokollen från de olika tingsrätterna med varandra. De kunde inte undgå upptäckten att rånarna inför tinget i Ale avslöjat att Conrad Berg var med vid Nösnäs. De tre andra utpekade honom dessutom som den som tagit initiativet.

Någon förväxling av personer kunde det knappast röra sig om. I ett av protokollen från Ale-tinget omtalar Björk att han kände Conrad Berg från yngre år eftersom de båda var från Uddevalla, att de båda som arbetslösa varit dömda till kronoarbetares på Karlsborg samt att de båda var med om rånet vid Nösnäs tillsammans med Nattsén och Ting.

Hovrätten återförvisade målet mot Conrad Berg till häradsrätten där även Björk, Nattsén och Ting skulle rannsakas för samma brott.

Inte den mannen

Den avslutande rannsakingen för rånet vid Nösnäs ägde rum den 21 juni 1855. Conrad Berg satt åter på de anklagades bänk. De tre övriga ur kvartetten kallades in i tingsalen i tur och ordning. De erkände sin egen del i rånet utan omsvep. Samma

fråga om Conrad Bergs medverkan ställdes till var och en. Svaret blev detsamma antingen det var Björk, Nattsén eller Ting som tillfrågades: -Det var inte den mannen som var med. Han sa att han hette Berg men det var inte han som sitter där.

De tre fick som brottslingar inte avlägga ed och var därför inte fullvärdiga vittnen men om de angett Berg skulle det säkert ha tillmätts stor betydelse. Inte minst skulle det ha blivit svårt för Berg att hålla fast vid sitt nekande.

Följden blev att tingsrätten för Inlands norra än en gång måste frikänna Conrad Berg. Göta hovrätt var denna gång av samma mening. Den 11 augusti frisläpptes Berg från länshäktet i Göteborg. Han hade då varit häktad i det närmaste ett år och fem månader.

Förfarandet att inte kännas vid en medbrottsling vid rannsakingen var ingalunda ovanligt. Kanske de tre kumpanerna hade en uträkning med det: i händelse av fritagningsförsök kunde det på utsidan av fängelset vara bra att ha en pålitlig person med tacksamhetsskuld där en hulling av hot var inbäddad. Skulle han svika kunde man alltid berätta ett och annat.

Bergs egen frihet blev emellertid inte lång. Mindre än två månader efter frigivandet satt han åter inom lås och bom. Anledningen var ingalunda att nya omständigheter yppats om rånet. Berg hade festat om i hemstaden. Kanske var det för att fira sin nyvunna frihet. I fyllan pucklade han på en uddevallabo. Samma dag som målet skulle upp inför magistraten i Uddevalla gjorde han ont värre.

Uppenbart var det på den tiden fullt möjligt att få tag på brännvin även om man satt inlåst i stadshäktet - bara man hade pengar. Berg och en medfånge hade supit i stadshäktet på morgonen och var så berusade när de skulle föras till rannsakingen i magistraten att de gav sig i slagsmål med

två stadstjänare. Det blev sex dagars fängelse på vatten och bröd. Eftersom Berg fortfarande saknade arbete passade landshövdingen på att döma honom till en ny period på två år i Karlsborg, ett utslag som Berg lyckades få ändrat till att han "frivilligt" anslöt sig till kronoarbetsskåren under samma tid. Den 11 mars 1856 satt Berg för andra gången på en fångkärra destinerad till fästningsbygget vid Vättern.

Dubbelavrättning

Bergs tre kumpaner från rånet vid Nösnäs, Björk, Nattsén och Ting, var då fortfarande inlåsta på cellfängelset i Vänersborg i avvaktan på slutligt beslut efter flera överklaganden och nådeansökningar. Där fanns även Stygge-Lars som tillsammans med dessa tre dömts till halshuggning för rånet vid Kattleberg. Slutet blev att Ting och Stygge-Lars benådades och i stället fick livstids straffarbete. För Björk och Nattsén fastställdes dödsdomen.

Den 21 april 1857 fördes de båda dödsdömda till Ale härads avrättningsplats på Tingsbergskulle. Halshuggningen var utsatt till onsdagen den 22 april klockan 12 på dagen.

-Det var en stor samling folk, berättas i ett folkminne från avrättningen.

Halshuggningar var offentliga. Byamän från trakten hade uppåtdats för spetsgården, en ring som man bildade runt stupstockarna genom att hålla störrar mellan sig, ett slags levande kravallstaket. Enligt ett annat folkminne deltog denna dag några hundra personer i spetsgården.

Två stupstockar hade förberetts. Björk avrättades först. Det var tillsagt att spåren efter den första halshuggningen skulle döljas med granris innan Nattsén fördes fram till stupstock nummer två.

Bödeln i Göteborg anlätades för det blodiga uppdraget att svinga bilan. Han var beordrad att ha med sig "nödigt biträde"

för att skotta ner kropparna på avrättningsplatsen.

-Folk brukade ta en sten och kasta där, berättas i ett tredje folkminne med anknytning till avrättningen av de två postrånarna.

"Sig själva till straff och andra till varnagel" brukade det heta när halshuggningar utdömdes. Men inte ens den välbesökta och därmed välkända dubbelavrättningen på Tingsvallskulle 1857 avskräckte. Året därpå inträffade ett nytt överfall inte långt från platsen för rånmordet vid Kattleberg, men denna gång klarade sig postiljonen med livet i behåll. Förövarna blev snabbt gripna. Händelsen kan ses som ytterligare ett exempel på att inte ens hårdast tänkbara straff har större betydelse för att bekämpa brottslighet. Kanske detta tillhör de lärdomar vi kan dra av en tid då dödsdomar var vanliga i Sverige?

Källor

Domböcker, fångrullor och andra samtida dokument tillgängliga på Landsarkivet i Göteborg.

Uppteckningar på Dialekt-ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg.

Carl-Martin Bergstrand, *Gammalt från Ale härad*. Årjäng 1965.

Erik Fahlbeck, *Sveriges Riksdag, 8. Ständsriksdagens sista skede*. Stockholm 1934.

Nils Forssell, *Svenska postverkets historia*, 1. Stockholm 1936.

Eli F. Heckscher, *Svenskt arbete och liv*. Stockholm 1941.

Hanns von Hofer, *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750 - 1982*. Stockholm 1984.

Olle Hoflund, *Straff och andra reaktioner på brott*. Stockholm 1992.

Alf Kjellén, *Sociala idéer och motiv hos svenska författare*, 1. Uppsala 1937.

Jan Sjöberg, *Bygden kring älven*. Lilla Edet 1993.